

الشمس
الحرمان
الحرمان

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

سرشناسه:	حبیبی، رضا، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور:	تاریخ و مکاتب اخلاقی ارضا حبیبی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری:	۴۰۸ ص.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۱۱۱-۷
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه .
موضوع:	اخلاق -- تاریخ
موضوع:	اخلاق -- فلسفه
موضوع:	اسلام و اخلاق
موضوع:	عرفان
رده بندی کنگره:	۱۳۹۴ ت۲ ح/۱ BJJ
رده بندی دیویی:	۱۷۰/۹
شماره کتابشناسی ملی:	۴۰۰۱۵۶۸

تاریخ و مکاتب اخلاقی

رضا حبیبی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

تاریخ و مکاتب اخلاقی

مؤلف: رضا حبیبی

چاپ اول: ۱۳۹۴ش / ۱۴۳۷ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۱۸۵۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵-۳۷۱۳۹۳۰۵-۹
- قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶
- قم، مجتمع ناشران، طبقه سوم واحد ۳۰۸. تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۴۰۲

pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت افراد متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد. در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی،

سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. «**جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية**» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«**مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ**» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای رضا حبیبی مؤلف کتاب **تاریخ و مکاتب اخلاقی** و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

﴿ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ﴾

قرآن، به قلم و آنچه از آن تراوش نماید، سوگند یاد کرده و علم را به ذات خود شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر، میدان حضور علم و عالم و معلوم خوانده است. از این رو حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی، ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است. داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از تکاپوی مجاهدان و عالمانی است که در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند.

علم برخاسته از سیرت پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم کمال انسانی، عظمت روحی و تعالی معنوی به انسان بخشیده، فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم سعادت جامعه را تأمین کرده و سطح آن را به جامعه‌ای نمونه و پیشرو ارتقا می‌بخشد.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران اعتلای کلمة الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را فراروی بشر قرار داده و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی مادی را نوید داده است و با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت

فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه کرد که امید و نشاط را برای تمام آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان به ارمغان آورده است. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله)، بر حرکت فراگیر و بسیج همه توانمندی‌ها و اراده‌ها جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا تأکید ورزیده‌اند.

جامعه المصطفی ﷺ العالمیه، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی ﷺ و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم‌السلام همت می‌گمارد.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی ﷺ است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های نوین فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و رسالت‌های خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب آقای رضا حبیبی، برای دوره کارشناسی‌ارشد رشته اخلاق و تربیت تهیه و تدوین شده است، در چارچوب اهداف جامعه المصطفی ﷺ، مبتنی بر نیازهای بین‌المللی صورت پذیرفته و در

اختیار خوانندگان محترم قرار گرفته است.

در پایان ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم انتشارات المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که در تدوین و نشر آن نقش داشته‌اند، قدردانی و سپاس به عمل می‌آید.

با احترام

دفتر تدوین متون درسی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

مقدمه	۲۱
درس اول: نظام اخلاقی فیثاغورس و افلاطون	۲۳
نظام اخلاقی فیثاغورس	۲۴
۱. مبانی انسان‌شناختی فیثاغورس	۲۴
۲. تیپ‌شناسی انسان‌ها	۲۶
۳. اهداف تربیت	۲۹
۴. مراحل تربیت	۳۱
دیدگاه‌های اخلاقی افلاطون	۳۳
۱. جایگاه افلاطون و ارسطو در ساماندهی و تثبیت ارزش‌های اخلاقی یونان	۳۳
۲. مبانی انسان‌شناسی مکتب افلاطون	۳۵
نظریه تجرد نفس	۳۵
۱. ماهیت نفس	۳۶
۲. ارتباط نفس با بدن	۳۷
دلایل تجرد نفس از دیدگاه افلاطون	۴۰
۱. بساطت روح	۴۰
۲. قابلیت درک مفاهیم کلی	۴۰
فلاسفه اسلامی و تجرد نفس	۴۲
افلاطون و ابتکار وی در مورد قوای نفسانی	۴۴
اجتماعی بودن انسان و تلفیق اخلاق و تربیت و سیاست	۴۷

۴۸.....	افلاطون بنیان‌گذار جامعه آرمانی.....
۵۱.....	درس دوم: مبانی روش‌شناختی اخلاق ارسطو.....
۵۲.....	انواع روش‌های تحقیق: شهودی، عقلی، تجربی.....
۵۴.....	روش تجربی.....
۵۴.....	۱. روش استقرائی مبتنی بر مشاهده.....
۵۸.....	۲. تحقیق‌های مبتنی بر مشاهده طبیعی و تحقیقات آزمایشگاهی.....
۵۹.....	۳. اصول حاکم بر تحقیق آزمایشی.....
۶۲.....	۴. کاستی‌های روش تحقیق تجربی.....
۶۵.....	روش قیاسی.....
۶۹.....	مقایسه روش فلسفه و علم.....
۷۰.....	روش‌های دیگر در تحقیق مسائل اخلاقی در اخلاق عقلی.....
۷۰.....	۱. شیوه درون‌بینی.....
۷۱.....	۲. مراجعه به عرف سنت موجود.....
۷۱.....	۳. مراجعه به آرای خردمندان.....
۷۳.....	درس سوم: مبانی انسان‌شناختی اخلاق عقلی.....
۷۴.....	جایگاه انسان در جهان هستی.....
۷۷.....	دو بعدی بودن انسان و تأثیر متقابل جسم و روح بر یکدیگر.....
۷۹.....	ساحت‌های بعد روحی (قوای نفس).....
۸۰.....	ساختار نهایی قوای نفس در علم النفس اسلامی.....
۸۰.....	نقد نظریه تثلیث قوا.....
۸۱.....	ماهیت فضیلت اخلاقی (معیار فضیلت اخلاقی).....
۸۳.....	نسبی بودن حد وسط.....
۸۶.....	کلیت حد وسط، نسبت به همه اعمال.....
۸۷.....	اجناس فضایل.....
۸۸.....	فروع اجناس فضایل و رذایل اخلاقی.....
۸۸.....	۱. فضایل عقلی.....
۹۰.....	۲. فضایل عقل نظری.....
۹۲.....	۳. فضایل اخلاقی.....

۱۰۱	درس چهارم: تربیت‌پذیری انسان و نقش اختیار در آن
۱۰۲	قابلیت تربیت
۱۰۶	جایگاه اراده و انتخاب آزاد در فعل اخلاقی
۱۱۱	مختار بودن انسان در اندیشه متفکران اسلامی
۱۱۱	۱. مفهوم‌شناسی اختیار
۱۱۴	۲. دلایل مختار بودن انسان
۱۱۹	درس پنجم: اهداف تربیت اخلاقی
۱۲۰	مفهوم‌شناسی هدف
۱۲۱	۱. هدف در لغت
۱۲۲	۲. هدف در اصطلاح
۱۲۳	تقسیمات اهداف
۱۲۳	۱. اهداف طولی و عرضی
۱۲۴	۲. اهداف واسطه‌ای و اهداف نهایی
۱۲۵	لزوم هدف نهایی
۱۲۵	۱. مفهوم هدف غایی
۱۲۶	۲. سعادت، به عنوان هدف غایی
۱۲۷	۳. مصداق سعادت
۱۲۹	مراحل تربیت
۱۲۹	۱. شکل‌گیری قوه شهویه
۱۲۹	۲. شکل‌گیری قوه غضبیه
۱۳۰	۳. شکل‌گیری قوه عقلیه
۱۳۷	درس ششم: روش‌های تربیت اخلاقی
۱۳۸	اقسام روش‌های تربیت اخلاقی
۱۳۹	روش‌های بهداشت روانی
۱۴۳	شیوه‌های معالجه امراض نفسانی
۱۴۳	۱. شناسایی ماهیت امراض
۱۴۵	۲. روش تغذیه
۱۴۶	۳. روش معالجه دارویی

۴. روش تنبیه ۱۴۶
- نقدی کوتاه و فشرده بر مباحث اخلاقی ارسطو ۱۴۷
۱. اخلاق ارسطویی، بازتاب اخلاق رایج در یونان ۱۴۸
۲. عدم بهره‌گیری ارسطو از روش وحیانی در مباحث اخلاقی ۱۵۲
۳. نسبیّت آرای اخلاقی ارسطو ۱۵۴
۴. اخلاق ارسطو مبتنی بر جامعه اشرافی و طبقاتی ۱۵۵
- درس هفتم: تعریف، موضوع و هدف عرفان ۱۵۹
- تعریف تصوف و عرفان ۱۶۰
- موضوع علم عرفان ۱۶۶
۱. ضرورت موضوع داشتن علم ۱۶۶
۲. جایگاه موضوع علم در ساختار یک علم ۱۶۷
۳. دیدگاه‌های مختلف در مورد موضوع عرفان ۱۶۸
- هدف عرفان ۱۶۹
- اقسام عرفان: عرفان عملی و نظری ۱۷۰
۱. عرفان نظری ۱۷۰
۲. عرفان عملی ۱۷۱
- درس هشتم: مبانی معرفت‌شناختی ۱۷۵
- جایگاه مبانی معرفت‌شناختی عرفان در نظام اندیشه عرفانی ۱۷۶
- مفهوم‌شناسی علم ۱۷۷
۱. مفهوم‌شناسی لغوی علم ۱۷۷
۲. مفهوم‌شناسی اصطلاحی ۱۷۷
- اقسام علم (علم حضوری و حصولی) ۱۸۰
۱. حقیقت علم حضوری ۱۸۱
۲. اقسام علم حضوری از حیث شدت، دامنه، عمق و گسترده ۱۸۲
۳. مصادیق علم حضوری عادی و عمومی ۱۸۳
۴. اقسام علوم حضوری و خاص (اکتسابی) ۱۸۴
- جایگاه علم حضوری در عرفان ۱۸۷
- حجاب‌های نورانی و ظلمانی ۱۸۹

۱. اقسام کشف و شهود..... ۱۹۰
۲. مجاری کشف صوری..... ۱۹۰
۳. انواع کشف صوری..... ۱۹۲
۴. مراتب کشف معنوی..... ۱۹۳
- کشف و شهود رحمانی و شیطانی و روش‌های تفکیک شهود رحمانی از شیطانی..... ۱۹۵
۱. راهبردهای معطوف به عمل..... ۱۹۶
۲. روش‌های معرفتی..... ۱۹۷
- ملاحظات و پرسش‌های پایانی..... ۱۹۸
- درس نهم: مبانی هستی‌شناختی عرفان..... ۲۰۳
- بدهات مفهوم وجود و اشتراک معنوی وجود..... ۲۰۴
- مفهوم‌شناسی وحدت..... ۲۰۵
۱. وحدت مفهومی..... ۲۰۶
۲. وحدت مصداقی..... ۲۰۶
- نحوه صدق وجود بر موجودات..... ۲۰۷
- وحدت وجود و وحدت شهود..... ۲۰۸
- انواع روابط قابل تصور در رابطه وحدت و کثرت جهان هستی..... ۲۰۸
۱. کثرت‌گرایی محض..... ۲۰۹
۲. کثرت‌گرایی با مبدا مجرد وحدت بخش نوعی..... ۲۰۹
۳. کثرت‌گرایی آمیخته با گرایش‌های غایی واحد..... ۲۱۱
۴. صدور موجودات از مبدأ واحد..... ۲۱۱
۵. مخلوق یک مبدأ واحد بودن موجودات متکثر..... ۲۱۲
۶. وحدت وجود از نوع وجود رابطه ارگانیک در بین اجزای مادی جهان هستی..... ۲۱۲
۷. وحدت وجود به مفهوم انحصار وجود حقیقت در خدای متعال و اعتباری قلمداد کردن وجود سایر موجودات..... ۲۱۳
۸. وحدت وجود و وحدت شهود..... ۲۱۵
- دلایل وحدت وجود..... ۲۱۶
- دلایل وجوب وجود و وحدت وجود..... ۲۱۶
- وجوب وجود..... ۲۱۶

- ۲۲۱..... نقد وحدت وجود.....
- عینی بودن وحدت وجود و غیر پارادوکسیکال (متناقض نما) بودن پذیرش وحدت وجود با
تکثر مظاهر آن..... ۲۲۱.....
- ۲۲۲..... دسته‌بندی مفاهیم.....
- ۲۲۳..... ۱. معقولات اولی.....
- ۲۲۳..... ۲. معقولات ثانویه فلسفی.....
- ۲۲۴..... ۳. معقولات ثانویه منطقی.....
- ۲۲۶..... مفاهیم عدمی.....
- ۲۲۶..... ۱. مفاهیم موهوم و تخیلی.....
- ۲۲۶..... ۲. معدومات و محالات.....
- ۲۲۷..... ۳. مفاهیم هندسی.....
- ۲۲۷..... ۴. مفاهیم ماهوی.....
- ۲۲۷..... انواع تحقق موجودات در عالم خارج.....
- ۲۲۸..... ۱. وجوب ذاتی تحقق مصداق برای آن.....
- ۲۲۸..... ۲. محال بودن تحقق برای آن.....
- ۲۲۸..... ۳. تحقق ممکنات با حیثیت تعلیلیه و تقیدیه.....
- ۲۲۹..... سلسله مراتب هستی.....
- ۲۳۷..... تجلی حقی(تجلی احدیت و واحدیت: اسماء و صفات و اعیان ثابتة).....
- ۲۳۹..... مراتب تجلی اسماء الهی.....
- ۲۳۹..... سلسله مراتب اسماء.....
- ۲۴۰..... اسماء ثبوتی و سلبی.....
- ۲۴۱..... تقسیم‌بندی اسماء به صفات جمال و جلال.....
- ۲۴۲..... ۱. اسماء ذات، صفات و افعال.....
- ۲۴۳..... ۲. اسماء متقابل و غیر متقابل.....
- ۲۴۳..... مراتب تجلی اسماء الهی در تعین واحدیت.....
- ۲۴۶..... اعیان ثابتة.....
- ۲۴۷..... ۱. اعیان ثابتة مربوب اسماء و ربّ اعیان خارج.....
- ۲۴۹..... ۲. عالم جبروت.....
- ۲۵۱..... ۳. عالم ملکوت(عالم مثال).....

۲۵۴.....	۴. عالم ملک
۲۵۴.....	۵. عالم انسان
۲۵۵.....	ملاحظات
۲۶۵.....	درس دهم: مبانی انسان‌شناختی عرفان.....
۲۶۶.....	انسان، حضرت خمس در سلسله مراتب تجلی.....
۲۶۷.....	تفاوت نوع تجلی در مرتبه تعیین حقی و خلقی.....
۲۶۸.....	تفاوت موجودات جهان هستی به لحاظ آئینه‌گری برای صفات حق و جلوه‌گری حق در آئینه اعیان خارجه.....
۲۶۹.....	غلبه احکام هر مرتبه از تعیین‌های حقی و خلقی و نیاز به وجود رابطی جهت اعتدال بخشیدن به احکام مراتب هستی.....
۲۷۰.....	انسان به عنوان جامع همه خصوصیات مراتب مختلف تجلی (عالم کبیر و صغیر).....
۲۷۲.....	ذو مراتب بودن وجود انسان از دیدگاه عرفا.....
۲۷۷.....	کرامت انسان از دیدگاه عرفا.....
۲۷۷.....	مظهر و تجلی‌گاه اسماء و صفات الهی.....
۲۷۸.....	خلافت انسان (انسان کامل).....
۲۸۱.....	درس یازدهم: جایگاه ولایت و ولی در سیر و سلوک.....
۲۸۲.....	نبوت.....
۲۸۲.....	۱. جایگاه نبوت.....
۲۸۳.....	۲. ضرورت نبوت.....
۲۸۳.....	۳. نبی، عامل وحدت‌بخش و اعتدال‌دهنده در بین تعینات حقی و خلقی.....
۲۸۴.....	۴. تبیین ضرورت نبوت با بهره‌گیری از مبانی کلامی و فلسفی با مبانی عرفانی.....
۲۸۵.....	۵. نبوت رهاورد اسفار اربعه.....
۲۸۶.....	۶. تفاوت مراتب پیامبران.....
۲۸۷.....	ولایت.....
۲۸۸.....	۱. ولایت، پیوند ناگسستنی رابطه بین بنده و حق.....
۲۸۸.....	۲. ولایت عام و خاص.....
۲۸۹.....	۳. ولایت و نبوت (ولایت جوهره نبوت).....
۲۸۹.....	۴. ولایت برتر از نبوت.....

- ۲۸۹..... ۵. محدود بودن برتری ولایت به نبوت در بین انبیاء
- ۲۹۰..... ۶. ختم رسالت و تداوم ولایت
- ۲۹۱..... ولایت در عرفان عملی
- ۲۹۱..... ۱. جایگاه ولایت در عرفان عملی و ضرورت استاد
- ۲۹۲..... ۲. دلایل نیازمندی استاد
- ۲۹۲..... دلایل ایجابی، بیانگر نقش قاطع و تأثیرگذار استاد
- ۲۹۳..... دلایل ناظر بر مکمل بودن نقش استاد
- ۲۹۳..... ۱. استاد به مثابه واسطه بین سالک و خدای متعال
- ۲۹۴..... ۲. راهنمایی سالک به شناخت واردات و بهره‌گیری درست از آن
- ۲۹۵..... حسادت شیطان به سالک و امکان صعود او به مقام قرب
- ۲۹۵..... جذابیت وصف‌ناپذیر برخی منازل و حجاب شدن آن در مسیر سلوک
- ۲۹۶..... سستی سالک و ضرورت نشاط بخشیدن استاد به سالک در طی مسیر سلوک
- ۲۹۷..... شاخصه‌های پیر طریقت
- ۲۹۸..... ۱. صفات شناختی
- ۲۹۹..... ۲. ویژگی‌های عاطفی
- ۲۹۹..... ۳. رفتاری
- ۳۰۰..... ۴. ویژگی‌های ظاهری
- ۳۰۰..... ویژگی‌ها و صفات مرید
- ۳۰۳..... مراتب ولایت
- ۳۰۹..... درس دوازدهم: اهداف تربیت اخلاق عرفانی
- ۳۱۰..... اهمیت و ضرورت تبیین هدف غایی
- ۳۱۱..... لذت‌های مادی، هدف نهایی زندگی
- ۳۱۲..... هدف نهایی، دستیابی به لذت‌های روحانی
- ۳۱۵..... هدف نهایی از دیدگاه عرفا
- ۳۱۶..... ۱. فناء فی الله
- ۳۲۰..... ۲. بقاء بالله
- ۳۲۱..... ۳. احوال و مقامات (مراحل تربیت اخلاق عرفانی)
- ۳۲۲..... مفهوم‌شناسی حال، مقام و منزل

۳۲۳	تفاوت مقام و منزل با حال
۳۲۴	مقام و منزل
۳۲۴	مراحل تربیت (تعداد منازل و مقامات)
۳۲۶	۱. هفت منزل
۳۲۶	۲. مقامات از دیدگاه خواجه عبدالله انصاری
۳۲۷	ویژگی‌های طرح منازل السائرین
۳۲۹	نحوه چینش منازل از نظر کاشانی
۳۳۷	درس سیزدهم: روش‌های تربیت عرفانی
۳۳۸	جایگاه روش در فرایند رفتار معطوف به هدف
۳۳۹	مبانی طراحی روش‌های تربیت عرفانی
۳۴۰	۱. تفاوت‌های محتوایی روش‌های تربیت اخلاقی، با روش‌های تربیت عرفانی
۳۴۱	۲. امکان تعمیم یا غیر قابل تعمیم بودن روش‌های سیر و سلوک
۳۴۱	۳. عرفان به مثابه شیوه کشف حقیقت
۳۴۲	۴. تأثیرپذیری روش‌های تربیت عرفانی از مبانی هر مکتب
۳۴۶	روش شناختی
۳۴۶	۱. روش تمرکز
۳۴۷	۲. روش تذکر
۳۵۳	موازنه
۳۵۴	نفی خواطر
۳۵۷	تصفیه ذهن
۳۵۹	درس چهاردهم: روش‌های تربیت عرفانی ۲
۳۵۹	روش‌های عاطفی
۳۶۰	زهد، راهبردی برای گسستن زنجیر اسارت حب دنیا
۳۶۳	عشق و محبت
۳۶۴	۱. جایگاه عشق در سیر و سلوک
۳۶۵	۲. مفهوم‌شناسی عشق
۳۶۷	۳. آثار و پیامدهای محبت و عشق
۳۷۱	روش‌های رفتاری

۱. روش عزلت ۳۷۱
۲. سکوت ۳۷۶
۳. تحمل سختی گرسنگی ۳۷۷
۴. شب‌بیداری ۳۷۸
- فرایند سلوک عرفانی در طول روز ۳۷۹
۱. مشارطه ۳۷۹
۲. مراقبه ۳۷۹
۳. محاسبه ۳۸۱
۴. مؤاخذة ۳۸۱
- درس پانزدهم: مکاتب عرفانی ۳۸۳
- مکتب بغداد ۳۸۴
۱. تلاش در جهت توجیه آموزه‌های عرفانی با آیات و روایات ۳۸۴
۲. اهتمام به آموزش در کنار سیر و سلوک ۳۸۵
۳. برخورداری از سلسله اساتید مشخص ۳۸۶
۴. جنید، مهم‌ترین شخصیت مکتب بغداد ۳۸۶
- مکتب خراسان ۳۸۷
۱. محوریت عشق و محبت ۳۸۷
۲. بی‌اعتنایی به علم‌آموزی ۳۸۸
۳. تنوع گسترده در نوع سلوک عرفانی خود ۳۹۰
۴. گرایش به تحلیل نظری داده‌های شهودی ۳۹۰
۵. گرایش به مسلک عشق و ولایت ۳۹۱
- برخی از مهم‌ترین شخصیت‌های مؤثر مکتب خراسان ۳۹۱
۱. ترمذی ۳۹۱
۲. ابوالقاسم قشیری ۳۹۳
۳. خواجه عبدالله انصاری ۳۹۵
- مکتب مغرب ۴۰۲
- منابع ۴۰۵

مقدمه

کتابی که پیش رو دارید، بخشی از مباحث مربوط به مکاتب اخلاقی بیان می‌کند. پیش‌نیاز این کتاب، کتاب اخلاق (۱) یعنی مبانی اخلاق اسلامی است. در کتاب مبانی اخلاق اسلامی، درباره مفهوم‌شناسی اخلاق و شاخه‌های مختلف آن، از جمله مکاتب اخلاقی، مطالبی را به اجمال بیان کردیم. به همین دلیل، از بیان مجدد آنها در این نوشته، صرف نظر شد. در همان‌جا اشاره شد که در یک تقسیم‌بندی کلی، مکاتب اخلاقی را به چهار مکتب تقسیم می‌کنند: مکتب اخلاق عقلی، عرفانی، نقلی و تلفیقی.

ولی واقعیت این است که از میان این مکاتب، آنچه وجود خارجی دارد، دو مکتب اول، یعنی مکتب اخلاق عقلی و عرفانی است. مکتب اخلاق نقلی - بر فرض صحت اطلاق مکتب بر آن - چیزی جز مجموعه‌ای از تراث حدیثی ضمنی و گاه مستقل در مورد آداب و آموزه‌های اخلاقی نیست. به جرأت می‌توان گفت که در بین آثار به جای مانده از گذشتگان، هیچ اثر مستقلی به عنوان اخلاق نقلی، مشابه کتاب‌های فقهی و تقریرات دروس خارج که در آنها با تکیه بر مبانی خاص و روش اجتهادی تعریف شده به تحلیل مباحث اخلاقی پرداخته شده، وجود ندارد. حتی بر فرض وجود برخی نوشته‌های اندک، به بک جریان زنده و

پویا مانند اخلاق عقلی و عرفانی تبدیل نشده است.

آنچه به عنوان اخلاق تلفیقی شهرت یافته، چیزی بیش از تطبیق برخی آیات و روایات بر یکی از دو مکتب اخلاق عقلی و عرفانی یا در خوش‌بینانه‌ترین حالت، تبعیت از اخلاق عقلی و عرفانی به لحاظ ساختار و استناد به آیات و روایات در اجزاء و مفردات نیست. البته این موضوع نیازمند تحلیل مفصل‌تری است که در این مقدمه نمی‌توان به تفصیل در مورد آن بحث کرد.

در هر صورت از میان چهار مکتب، تنها به تبیین مکتب اخلاق عقلی و عرفانی بسنده شده است.

در مورد این دو مکتب نیز به‌ویژه مکتب اخلاق عرفانی، مطالب بسیاری برای طرح و گفت‌وگو وجود داشت که با توجه به حجم اندک این کتاب، بخش چشم‌گیری از آن، بعد از گردآوری و حتی تدوین، حذف شد. آنچه پیش رو دارید، حجم اندکی از هر دو مکتب، با تقطیع و تلخیص بسیار است. اگر در مواردی، مباحث دچار اجمال و ابهام است، ناشی از محدودیت کتاب برای تفصیل بیشتر و توضیح کامل‌تر است. امید است، این حجم اندک نیز بتواند گوشه‌هایی از ابعاد گسترده این دو مکتب را به خوانندگان عزیز معرفی کند.